

עין יצחק

פינת ההלכה השבועית

מאת מרן הראשון לציון

הגאון רבי יצחק יוסף שליט"א

בעל ה'ילקוט יוסף'

פר' בא תש"פ | גליון מס' 172

כתיבה: הרב מרדכי גור | עריכה: הרב יצחק קורלנסקי

הסבון בשבת

האם יש בשימוש בסבון משום איסור מוליד בשבת? | הגזירה משום איסור סחיטת פירות בשבת | מהו ההבדל בין שימוש בסבון לריסוק שלג וברד? | האם יש איסור 'מְמַרְח' בשימוש בסבון? | מהי ההלכה לאחר שנתגלה כתב-יד הרמב"ם? | ומהי ההנהגה לבני אשכנז?

שאלה: האם מותר לרחוץ פניו וידיו בסבון בשבת?

איסור מוליד בשבת

תשובה: בגמרא (שבת נא ע"ב): "תנו רבנן, אין מרסקים לא את השלג ולא את הברד בשבת, אבל נותן הוא לתוך הכוס או לתוך הקערה ואינו חושש". ופירש רש"י: אין מרסקים, כלומר, אין משרבים לחתיכות דקות את השלג והברד, מפני שהוא מוליד בשבת, ודומה למלאכה שבזרע המים האלה. שהיה שלג ונעשה מים. אבל מותר לתת אותם לתוך כוס של יין לצננו בימות החמה, ואף על פי שנימוחים מאליהם, אינו חושש. אך לרסק בידיים אסור. וכן כתב האור זרוע (ח"ב סי' ס) כשיטת רש"י, שהאיסור הוא משום שהוא מוליד בשבת.

גזירה משום איסור סחיטת פירות בשבת

ובחידושי הרשב"א (שבת שם) הביא מה שכתב בספר התרומה, שהטעם הוא משום נולד, כשיטת רש"י, והוסיף שלכן אסור להניח קדרה שיש בה שומן קרוש כנגד המדורה, מפני שמתחילה הוא קפוי ועב, ולאחר מכן הוא נימוח ונעשה צלול, והרי זה נולד. והקשה הרשב"א, שאם כן למה התירו לתת לתוך הכוס שלג וברד והם נימוחים מאליהם, והרי על כל פנים השלג והקרח נפשו בתוך הכוס ויש כאן מים חדשים ונחשב מוליד. ועוד, שהרי מותר לכתחילה לסחוט פירות שאינם עומדים למשקים, שאין דרך לסוחטם, ואפילו תותים ורמונים שאסרו חכמים לסוחטם בשבת, מפני שהם עומדים לסחיטה, הרי המשקה היוצא מהם מעצמו מותר. ואם האיסור הוא משום מוליד, הרי המשקה היוצא הוא דבר חדש, ומה שונה מדין איסור ריסוק שלג וברד.

ולכן כתב הרשב"א שאין טעם האיסור לרסק שלג וברד משום מוליד בשבת, אלא משום גזירה שמא יבוא לסחוט פירות העומדים למשקים, כזיתים וענבים, כי השלג והברד למימיהם עומדים, ולכן גזרו בזה, אבל אם נותן לתוך כוס של יין והם נימוחים מאליהם, שאינו נראה כסוחט, מותר.

והמגיד משנה (פכ"א מהל' שבת ה"ג) הביא דברי הרשב"א וכתב שנראה שכן דעת רבינו הרמב"ם שהביא דין זה בדיני סחיטה בשבת, ומדבריהם למדנו שאין בזה משום איסור נולד, ולפיכך כתב שמותר

לתת קדרה שיש בה שומן קרוש כנגד המדורה או בחמה, ואף על פי שהוא נימוח ונעשה צלול, אין לחוש בזה משום איסור נולד. וכן כתבו הרמב"ן והר"ן (שבת נא ע"ב) שכן דעת הרמב"ם כדברי הרשב"א, וכן כתב המאירי (שם), ודחה סברת בעל התרומה שאסר מטעם מוליד. וכן פסק מרן בשולחן ערוך (סי' שב ס"ט) שטעם האיסור לרסק שלג וברד הוא משום גזירת סחיטת פירות העומדים למשקים. וכן פסק עוד (או"ח סי' ש"ח סט"ז) שמותר לתת מאכל שיש בו שומן קרוש כנגד האש במקום שהיד סולדת בו, ואף על פי שהשומן שבו חוזר ונימוח, אין בזה משום איסור מוליד, כי כל האיסור הוא דוקא כשמרסק שלג וברד, גזירה שמא יסחוט זיתים וענבים. אבל הרמ"א (סי' ש"ח שם) כתב: ויש אוסרים, ונהגו להחמיר, ובמקום צורך יש לסמוך על סברא ראשונה, להקל.

גדרי המנהגים שכתב הרמ"א

בהקדמתו לספר תורת חטאת כתב הרמ"א שבהרבה מקומות מסכים הוא לדברי השולחן ערוך, אלא שמציין את המנהג שנהגו בארצות אשכנז. אם כי לא בכל המקומות, כי ישנם מקומות שהרמ"א ממש חולק על השו"ע, אך בהרבה מקומות ציין את המנהגים. וכמו כן נראה כאן שכתב לענין נתינת אינפאנד"א - בצק שיש בתוכו שומן קרוש - על גבי הפלאטה והוא נימוח, שכתב הרמ"א "ונהגו להחמיר", והוא מצד המנהג, אך ממשיך ואומר "ובמקום צורך יש לסמוך על סברא ראשונה" להקל.

ההבדל בין שימוש בסבון לריסוק שלג וברד

בספר פחד יצחק - להגאון רבי יצחק לאמפרונטי - (ערך בורית בשבת) למד מדברי הרמב"ם וסיעתו ומרן השולחן ערוך, שמותר לרחוץ בסבון בשבת, שהואיל ואין האיסור בריסוק השלג והברד אלא משום גזירת סחיטת פירות העומדים למשקים, כזיתים וענבים, ולא מטעם מוליד, שכן בסבון שאין אפשרות טבעית להופכה למים, לא אסרו חכמים. וזה שלא כמו שפסק הרמ"א (סי' שכו ס"ט) שאסור לרחוץ בסבון בשבת משום נולד. וכבר כתב המגן אברהם (שם) שיש החולקים על הרמ"א ומתירים בזה, שדוקא בשלג וברד שעומדים למשקים והופך למשקה, בזה גזרו שלא יבוא לסחוט זיתים וענבים, מה שאין כן בסבון, כן כתב השלטי הגבורים (שבת נא ע"ב). והרמ"א

לשיטתו (סוף סימן שיח) שהחמיר כדעת בעל התרומה שאוסר משום נולד.

והגאון רבי אברהם הלוי - אב"ד מצרים לפני כשלוש מאות שנה - בשו"ת גינת ורדים (כלל ג סי' יד) נשאל האם מותר לרחוץ פניו וידיו בסבון בשבת, ופסק להתיר, ושלא כדברי הרמ"א, ואף על פי שנעשה קצף ובועות מהסבון, אין זה דומה לבורא דבר חדש, כיון שאין הקצף מתקיים אלא לשעה קלה, ומיד נמחה ומתערב במים, וחלף הלך לו. ולכן מותר לרחוץ פניו וידיו בסבון בשבת. וכן כתב להקל בשו"ת נוה שלום (שולאל, סי' א).

מערכה לקראת מערכה

אמנם הגאון רבי שלמה לניאדו - אב"ד ארם צובה, לפני למעלה ממאתיים שנה - בתשובה שהביא הראשון לציון הגאון רבי יעקב שאול אלישר בספרו שו"ת מעשה אי"ש (דף קט ע"ג) העלה לאסור לרחוץ בסבון בשבת, כדברי הרמ"א, ודלא כהגינת ורדים שהקל בזה, והסכים עמו הראש"ל שם. וכן כתב הבן איש חי (פרשת יתרו אות טו) לאסור.

אולם לעומתם ראינו להגאון מוילנא בביאורו (או"ח סוף סי' שכו) שהתיר לרחוץ ידיו במלח בשבת, אע"פ שהמלח נימוח, ואין לחוש לנולד, ושכן מבואר בתוספתא, וחלק על הרמ"א. ובספר שביבת השבת (מלאכת דש אות סא) למד מדברי הגר"א שכמו כן מותר גם לרחוץ בסבון בשבת. וכן הגאון רבי אליהו חמוי - אב"ד ארם צובה - בספרו פה אליהו (דף קסט ע"ב) כתב להתיר, ודחה דברי מהר"ש לניאדו, ושהעיקר כדברי הגינת ורדים והגר"א להתיר רחיצת פניו וידיו בסבון בשבת. וכן הסכים עמו הגאון רבי יצחק אבולעפיא - אב"ד דמשק, להתיר בזה להלכה למעשה. וכן בתימן נהגו להקל בזה, כפי שכתב הגאון רבי יחיא צאלח - אב"ד צנעא - בשו"ת פעולת צדיק (ח"ב סי' קנח).

איסור 'מְרַחַץ' בשימוש בסבון

ואמנם בספר מעשה רוקח (פכ"ב מהלכות שבת הי"ג) הפליג להחמיר בזה, אך מצד אחר, שהרוחץ בסבון בשבת הרי הוא ממרח, וממחק הסבון בהכרח, שהוא אב מלאכה, ואפילו אינו מתכוין, הרי זה פסיק רישיה דניחא ליה וחייב חטאת. אולם מדברי הרמ"א וסיעתו שלא אסרו אלא מטעם נולד, שהוא איסור מדרבנן בעלמא, ולא אסרו מטעם ממחק שהוא איסור תורה, משמע שאף להרמ"א אין כאן איסור ממרח כלל, ולא נחשב ממרח אלא כשצריך לאותו דבר

שמחליקו וממחקו, כגון שיש נקב בחבית, ומורח שעוה לסתום בה הנקב של החבית, וממרחו היטב על פני החבית, אבל כאן מה שממרח הסבון על ידיו אינו רוצה בקיומו, שאינו עושה אלא לנקיון כפיו, אין בזה איסור ממרח.

ובמגן אברהם (סוף סימן שטז) כתב לענין מריחת משחה בשבת, דכל שאין כוונתו אלא להבליע את המשחה אין בזה משום איסור ממרח. והגאון המהרש"ם בדעת תורה (סי' ל שכח ס"כ) הסכים כדבריו. וכתב בשו"ת יביע אומר (או"ח ח"ד סי' ל סקי"ג) שדברי המג"א יתד היא שלא תמוט. וכן כתב כיוצא בזה בשו"ת שואל ומשיב (תנינא ח"ד סימן קעה, תליתאה ח"ג סי' ג), ואף על פי שסוף סוף הוא מחליק את הסבון עצמו על ידי שפשופו בידיים, מכל מקום יש לומר שזה דומה למה שכתב הרב המגיד (פ"ב מהלכות שבת הי"ב) לענין המכבה גחלת של מתכת שאינו חייב משום מצרף, שכשאינו מתכוין לכך אין בו מלאכה כלל. וכן כתב הגאון רבי אברהם חיים נאה זצ"ל בספר קצות השלחן (ח"ח בדי השלחן עמ' נז) להתיר להשתמש בסבון בשבת. גם בשו"ת ארץ צבי (פרומר, סי' ע) כתב שאין כל חשש איסור ממחק ברחיצת סבון בשבת, לא משום ממחק ולא משום ממרח ולא משום נולד.

כתב-יד הרמב"ם שנתגלה

הרמב"ם בתשובתו (ירושלים, תרצ"ד, סי' קלט) כתב: "ורחיצת הידים בבורית וזולתו, מכל מה שלא ישיר השיער בהכרח, מותר". וכאשר מפורש בדברי הרמב"ם להתיר לרחוץ בסבון בשבת, בודאי שכך עיקר להלכה. והמעשה רוקח והגאון רבי שלמה לניאדו והבן איש חי הנ"ל, לא ראו דברי הרמב"ם הללו, כי בזמנם היו עדיין בכת"י וטרם נדפסו, ואילו היו רואים דברי הרמב"ם בזה, היו חוזרים בהם, שכן ראוי להיות חוזר, וכמו שכתב הרמ"א (חו"מ סי' כה), וכן מרן החיד"א (שו"ת חיים שאל ח"א סי' נו, שו"ת יוסף אומץ סי' פ). והרמב"ם לשיטתו שסובר שאיסור ריסוק שלג וברד בשבת הוא רק משום גזירת סחיטת פירות העומדים למשקים, ואינו חושש לאיסור נולד. לפיכך הספרדים ההולכים בעקבות הוראות הרמב"ם ומרן השולחן ערוך, יכולים להקל בשופי ברחיצת פניו וידיו בסבון בשבת.

מהי ההנהגה לבני אשכנז?

אלא שלבני אשכנז היוצאים ביד רמ"א, מכיון שבעל התרומה אוסר משום נולד, והרמ"א (סוף סי' שיח, וסוף סי' שכו) חושש להחמיר כשיטתו במקום שאין צורך בדבר, לכן גם כאן ראוי לחוש להחמיר, אלא אם כן יש צורך בדבר, כגון רופא שצריך לרחוץ ידיו בסבון אחר בדיקת חולה מטעמי בריאות, אפשר להקל.

הכח המשולב של התורה והתפילה

דברים שנאמרו בבית מדרשו של מרן הראשון לציון הגר"י יוסף שליט"א שבת קודש, פר' בא תשע"ח

הרב יצחק קורלנסקי

כוחה של תפילה

מהות התפילה. מרן הרב ואזנר זצ"ל היה מוסר שיעור שבועי בהלכה בכל יום חמישי, ליל שישי, וזכורני שכאשר התחיל ללמוד הלכות תפילה בשולחן ערוך, בשנת תשס"ה, אמר שהוא לומד הלכות תפילה ברבים כדי לחזק עמוד התפילה, ושידע האדם ויזכור שבעת התפילה יהא כעומד לפני המלך.

תפילה בהרהור

ידועים דברי הגמרא (תענית ב ע"א) על הפסוק (דברים יא ג) 'ולעברו בכל לבבכם' - 'איזו עבודה שבלב? זו תפילה'. המגן אברהם (סי' קא סקי"ב) מסתפק אם התפלל בלב, אם יצא, שהרי דין תפילה נלמד מ'ולעברו בכל לבבכם', שהתפילה היא עבודה שבלב, אם כן העיקר תלוי בכוונת הלב והקב"ה יודע מחשבות. אך מסקנתו להלכה שכיון שקיימא לן ש'הרהור - לאו כדיבור דמי' (ברכות כ ע"ב, שבת קנ ע"א, שו"ע סי' ס"ג, סי' קפה ס"ב), לכן צריך לחתוך המילים בשפתיו, ולא די רק בהרהור בלב.

ברשות כבוד מרן הראשון לציון שליט"א. בפרשיות אלו רואים אנו את מעלת התפילה וכח פעולתה. עם ישראל מועבדים על ידי מצרים בעבודת פרך, אבל ידעו שהדבר שיכול להושיע אותם זה התפילה להקב"ה. 'ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו, ותעל שוועתם אל האלוקים' (שמות ב כג). ואפילו פרעה הבין שתפילה מועילה, וכפי שביקש ממשה רבינו "העתירו אל ה' ויסר את הצפרדעים" (שם ח ד). אפילו פרעה הבין שכדי לשנות מציאות, זקוקים לכוחה של תפילה.

אלא שבכדי להתפלל, צריך לדעת איך להתפלל. וזכינו שמרן הראשון לציון שליט"א מלמד אותנו - בשבועות אלו [תשע"ח] - הלכות תפילה. ואין ספק שזה משפיע לא רק בפן ההלכתי, אלא גם על עצם

וחשבתי להוסיף שזה מרומז בפסוק עצמו, שכן אחרי 'ולעברו בכל לבבכם', כתוב גם 'ובכל נפשכם'. מה זה 'ובכל נפשכם'? אלא שבפרשת בראשית (בראשית ב ז) בפסוק 'ויהי האדם לנפש חיה', תירגם אונקלוס: "לרוח ממלא", והיינו שהדיבור הוא הביטוי של ה'נפש', ומכאן רמז למסקנת המגן אברהם, שאמנם צריך לעבוד את ה' "בכל לבבכם", והיינו תפילה שהיא עבודה שבלב, אך גם "ובכל נפשכם", שהתפילה צריכה להיות בדיבור בפה ולא די בהרהור לבד.

לימוד התורה בהרהור

כיוצא בזה מצינו דיון בדברי הפוסקים לענין הרהור בדברי תורה, שבשולחן ערוך, אחרי פסוק (או"ח סי' מז ס"ד) שהכותב בדברי תורה, אף על פי שאינו קורא, צריך לברך ברכות התורה, כתב (שם ס"ה) שהמהרהר בדברי תורה אין צריך לברך ברכות התורה. והקשה הט"ז (סק"ב) וכן המגן אברהם (סק"א), שהרי גם בכתובה אין אלא הרהור, ואם כן, מה הטעם שצריך לברך? אלא שהגאון מוילנא (שם ס"ד) תמה על עצם הדין שכתב השו"ע שהמהרהר בדברי תורה אינו מברך ברכות התורה, שהרי כאן מברך על המצוה, ואטו ליכא מצוה בהרהור? והלא נאמר (יהושע א ח) 'והגית בו יומם וליילה', והיינו בלב, וכמו שביקש דוד המלך (תהלים יט טו) 'יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך', הרי ש'והגית בו' מתקיים אף בהרהור בלב.

והנשמת אדם (כלל ט ס"ד) כתב לתרץ קושיית הגר"א, דמכיון שברכת התורה נלמד (ברכות כא ע"א ובמהרש"א שם ובשגת אריה סי' כד) מהפסוק 'כי שם ה' אקרא' (דברים לב ג), וקריאה היינו דיבור, לכן גם חז"ל לא תקנו ברכה על הרהור לפי שאינו ניכר, ונוסח הברכה יוכיח שמברכים 'לעסוק' בדברי תורה. ועוד כתב ליישב, שמה שכתוב 'והגית בו יומם וליילה', היינו בשעה שאינו יכול לדבר, וכפי שדרשו חז"ל (זוה"ק פר' וישלח קסט ע"א) על הפסוק 'יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי', שאם אי אפשר להוציא בפה, 'אמרי פי', אזי 'והגיון לבי', וכמו כן יש לפרש שמה שנאמר 'לא ימוש ספר התורה הזה מפיך', היינו כשיכול לדבר, ואם אי אפשר, כגון בשעת מלחמה, על כל פנים 'והגית בו יומם וליילה', ובאמת עיקר מצוות תלמוד תורה היא בפה, וכמו שכתוב (דברים ו ז) 'ושונתם, ודרשו חז"ל (קידושין ל): שיהיו מחודדין בפיך. ועוד כתב, שדוקא כשכתוב 'והגיון לבי' הוא בלב, אבל כשכתוב לשון 'הגיון' סתם ולא כתוב 'לב', פירושו דיבור, וכדכתיב (משלי ח ז) 'כי אמת יהגה חכיי'. וכעין זה כתב בספר ערוך השלחן (סי' מז ס"ו).

וכך כתב בשו"ע הרב (הל' תלמוד תורה פ"ב הי"ב) על אופן קיום מצוות תלמוד תורה, שכל אדם צריך לזיזה להוציא בשפתו ולהשמיע לאזניו כל מה שלומד במקרא ומשנה ותלמוד, אלא אם כן בשעת עיון להבין דבר מתוך דבר, וכל מי שלומד בהרהור לבד ואפשר לו להוציא בשפתו ואינו מוציא, אינו יוצא ידי חובת 'ולמדתם אותם', וכמו שכתוב 'לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם וליילה', וכמו בכל המצוות התלויות בדיבור שאינו יוצא בהן ידי חובה בהרהור בלב, אלא אם כן הוא שומע מפי המדבר, שה'שומע כעונה'.

ובשו"ת שב יעקב (יו"ד סי' מט) הביא קושיית הט"ז והמג"א, ותירץ שבאמת צריך להבין הטעם למה המהרהר בדברי תורה אינו צריך לברך, הרי על כל פנים הוא עוסק בדברי תורה. אלא משום שהמצוות עשה של תלמוד תורה נלמד מדכתיב (דברים ו ז) 'ושונתם לבניך, ולמדתם אותם את בניכם' וגו', וכמו שכתב הרמב"ם (ספר המצוות מצוה יא), נמצא שעיקר המצוה היא בדיבור, שכן בהרהור אי אפשר ללמד לבניו, ולכן אין צריך לברך בהרהור, משא"כ בכתובה, שאפשר ללמד לאחרים על ידי כתיבה.

ובשו"ת יביע אומר (ח"ד או"ח סי' ח) תמה, שהרי בספר יראים (מצוה כז) כתב שבכל שעה שחושב בדברי תורה והוגה בהם בלבו, מקיים מצות 'ושמתם את דברי אלה על לבבכם' (דברים יא יח), נמצא שמלבד הפוסקים הנ"ל, יש פסוק המורה על המצוה להרהר בדברי תורה בלבד. וכתב לבאר שעדיין אנו זקוקים לטעמו של השב יעקב, כיון שבתלמוד תורה יש בה מצוות 'והגית בו' בלב, וכמו שכתב הגר"א, ואם כן יש לומר שצריך לברך גם על הרהור, קמשמע לן על פי חילוק זה שעיקר המצוה של תלמוד תורה היא על ידי שינון בפה, ולכן אין המהרהר מברך, משא"כ הכותב, שמלבד ההגיון בתורה - ראוי ללמד לאחרים על ידי הכתב, שפיר יכול לברך.

ובספר חיי עולם (סי' מז, על הט"ז סק"ב) כתב ליישב קושיית המג"א והט"ז, לפי שהמהרהר בדברי תורה, כיון שאינו מוציא בפה, הוא מעותד לשכחה, ואין התורה בגדר קיום אצלו, והוי בכלל השוכח דברי תורה שמתחייב בנפשו, וכמו שביאר המהרש"א (עירובין נד ע"א),

וכעין מה שכתב הרשב"א בתשובה (ח"א סי' יח) שאין לברך על פורעניות, ומשום כך אינו מברך על זה, הואיל ומקצר החיות על ידי שכחתו, משא"כ הכותב דברי תורה שעיקרו הוא שלא ישכח, (כמו שכתב המהרש"א בבא בתרא י"ע ב), ראוי לברך.

וביביע אומר שם הקשה, שהרי כשבא ללמוד דבר מתוך דבר, על כרחך הוא צריך להרהר ולהתבונן במחשבתו לדמות מילתא למילתא, וכמו כן שכתב בשו"ע הרב (הנ"ל), ומכיון שכן, למה יגרע חלק המהרהר דברי תורה באופן שכזה שיפטר מברכות התורה? וביאר שאמנם כשמעיין האדם במחשבתו ושוקל להוציא הלכה לאורה, מכל מקום עיקר המצוה נשלמת כשחוזר ומסדר את הדברים בפיו, שמתוך כך מתבארים הדברים ועומד על אמיתותן, ונקבעים גם כן בלבו ובזכרונו, וכמו כן כשכותב אותם אחר כך. והרי קיימא לן שכל מצוה שעשייתה לאו גמר מצותה - אינו מברך עליה (מנחות מב ע"ב, ורמב"ם פ"א מהל' ברכות ה"ח), ולכן המהרהר אינו מברך, כי בכך לא נשלמה עדיין מצוות תלמוד תורה. לעומת זאת, הכותב צריך לברך, כי בכך נשלמת מצוות תלמוד תורה, שמתקיימים אצלו היטב וגם מלמד לאחרים.

נמצא שהן מצוות תלמוד תורה, והן תפילה, עיקר קיום מצוותן הוא על ידי דיבור ולא די בהרהור בלבד.

יסוד חיוב תפילה

ובעצם חיוב תפילה, נחלקו הרמב"ם והרמב"ן אם היא מדאורייתא או מדרבנן. להרמב"ם (ספר המצוות עשה ה, הל' תפילה פ"א ה"א-ב) חיוב תפילה הוא מדאורייתא, ולהרמב"ן (השגות על סה"מ שם) תפילה היא מדרבנן, אלא רק בעת צרה. וחשבתי להסביר דעת הרמב"ן מדוע אין חיוב תפילה אלא בעת צרה, על פי דברי רבינו בחיי על הפסוק (שמות ב כג) 'ויהי בימים הרבים ההם וגו' ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו ותעל שוועתם אל האלוקים מן העבודה', כי אף על פי שהגיע הקץ, כבר לא היו ראויים לגאולה, אלא מרוב שזעקו אל ה' 'מן העבודה', קיבל תפילתם. והטעם שכתוב שני פעמים 'מן העבודה', ללמדך שאין תפילתו של אדם שלימה כאותה שהוא מתפלל מתוך הצרה והדחוק, שהיא יותר מקובלת והיא העולה לפניו יתברך. ובזה יובן דעת הרמב"ן, שרק תפילה בשעת צרה היא תפילה אמיתית, כי אז היא בהתעטפות הנפש ומכל הלב.

הגאון בעל ה'אור שמח' מדווינסק, בפירושו 'משך חכמה' על התורה, מסביר את הפסוק שאמר יעקב אבינו (בראשית מח כב) "אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי", ותרגם אונקלוס: "בצלותי ובבעותי", במה הם חלוקים החרב והקשת? הקשת יורה את החיצים אך ורק מכח האדם המותח אותה. ככל שהוא ימתח יותר את הקשת, כך יגבר כח החץ. אבל החרב אינה כן. היא הורגת מכח עצמה, מכח חודה, ללא מאמץ מצד האדם. כמו כן בתפלה ישנם שני סוגים. התפילה הקבועה, אותה תפילה שנוסחה על ידי אנשי כנסת הגדולה, היא דומה לחרב. גם אם האדם המתפלל אינו מכונן בה, אם כיוון את לבו בברכה הראשונה, ברכת אבות, הרי יצא ידי חובה ותפילתו מתקבלת, כי תפלה זו סגולתה היא מכח עצמה. היא דומה לחרב הפועלת מכח עצמה. וזה מה שנקרא בלשון התרגום "צלותי".

מלבד זאת, ישנה תפלה אחרת והיא נקראת "בעותי", זוהי התפלה שאדם מתפלל מעצמו, מחוץ לתפלתו הקבועה. הוא מחדש אותה ומנסח אותה לפי צרכיו האישיים. אותה תפלה אינה יכולה לפעול מכח עצמה. כאן חייב האדם להשקיע כוונה ולב כדי שהתפלה תקבל. ככל שיתאמץ יותר, ככל שכונתו תהיה עמוקה יותר, טהורה יותר ואמיתית יותר, כך יגבר כח התפלה. ועליה אמרו חז"ל (תענית ח ע"א) "אין תפלתו של אדם נשמעת, אלא אם כן משים נפשו בכפו", ולכן היא משולה לקשת. שהכל תלוי באדם המותח את הקשת, והכל תלוי באדם המכוין בתפלתו. ורעיון זה נכתב בכמה ספרים, ביניהם בסידור הרב בעל ה'תניא', הביאו השפת אמת (פר' נח, תר"ה), וכן בספר שם משמואל (פר' חיי שרה) בשם אביו האבני נזר, וכן ביאר הגרי"ז מבריסק.

כשיש תענוג וסיפוק מהתורה - אין צורך לכלום!

אבל לא רק תפילה מחזיקה את האדם, אלא גם התורה. שמעתי ממורי ורבי מרן ה'שבט הלוי' זצ"ל רעיון יקר, יסוד עצום, מהכתוב בפרשת שמות (שמות ג ט) שאמר הקב"ה למשה רבינו: "ועתה הנה צעקת בני ישראל וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים לוחצים אותם, ועתה לך ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל ממצרים. ויאמר משה אל האלקים, מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים. ויאמר כי אהיה עמך וזה לך האות כי אנכי שלחתיך, בהוציאך את העם ממצרים תעברון את האלוקים על החר הזה".

ובמדרש (שיר השירים, מד) על הפסוק (שם א ז) 'הגידה לי שאהבה נפשי, איכה תרעה ואיכה תרביץ בצהריים, שְׁלֵמָה אֶהְיֶה פְּעֻטָּה על עדרי חבריך', ביאר בזה שבשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה רבינו "לכה ואשלחך אל פרעה", טען משה רבינו: רבונו של עולם, כיצד אוכל לעמוד ולהיענות לכל צרכיהם שהם ידרשו ממני?!

"שְׁלֵמָה אֶהְיֶה פְּעֻטָּה" - שלא אהיה כרועה זה שנכנסו זאבים בתוך עדרו ובקעוהו, ועטה את בגדו ויצא. 'עַל עֲדְרֵי חֲבֵרֶיךָ' - כשאני הולך אצל חבריך, וישאלוני על עדריהן, מה אני משיבן? כי ידע שאי אפשר בשום אופן לפתור כל צרכיהם של ישראל, ובפרט ענינים המתחדשים יום יום בין אדם לחבירו ובין שבט לשבט. על זה השיבו הקב"ה: "וזה לך האות כי אנכי שלחתיך, בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוקים על ההר הזה".

שואל מרן רבינו ה'שבט הלוי' זצ"ל: מה תשובה יש בכך? כי אמנם זה סימן שהקב"ה שלחו שיזכו לעבוד השי"ת במתן תורה, אבל מה תשובה יש בזאת על משאלת משה רבינו על צרכיהם של ישראל?! ומבאר ביסוד עצום: כי מה שהאדם דואג על גורלו ומרגיש חסרונותיו החומרניים ואינו שבע רצון, הוא רק על זמן שאינו זוכה לעבודת ה' באמת, ולהיות שבע לגמרי בעומק נועם תורתנו הקדושה. אבל אם האדם לומד תורה ומרגיש בנעימות ומתיקות ועריכות אהבת ידידות התורה הקדושה, ועובד את ה' מאהבה, יש לו סיפוק הנפש ושמחת חיים וכל משאלותיו נפתרים, על ידי שביעות רצון שנהנה מזיו השכינה ומהזכות לעבוד את הקב"ה.

וזו תשובת ה', עצת פלאים, לפזר חששותיו של משה רבינו, כי כשתצאו ממצרים תעבדון את האלקים על ההר הזה, דהיינו מתן תורה, עם כל עבודה והכנה הקדושה שלפניה, שכל כך יהיו תחת רושם הקדושה ועבודת השי"ת וכל כך ימשכו אחרי ה', שלא ישאלו עוד על צרכיהם, ואז יהיו מרוצים בני ישראל, כי העסק הקדוש בתורה עושה את האדם שבע רצון בכל אשר ימצא לו, ואז מרגיש המר מתוק, וכשאדם רחוק מה' - גם המתוק מרגיש מר.

הישוב בביהמ"ד - ניצול מכל חבלי היצר

ועל דרך זו גם ביאר מה שאמרו בתנא דבי אליהו (רבה, פרק ה): 'ומפני מה זכה יעקב אבינו לחיים שלא בצער ושלא ביצר הרע בעולם הזה וכו', מפני שהיה יושב בבית המדרש מקטנותו ועד זקנותו, והיה בקי במקרא ובמשנה ובהלכות ובאגדות וכו', שנאמר (תהלים קנו ד) 'כחצים ביד גבור כן בני הנעורים'". והנה דברים אלו הם פליאה גדולה, כי הרי מבין שלשת האבות, דוקא יעקב אבינו היה זה שכל ימיו היו מלאים יסורים וצער, כמו שמצינו שענה לשאלת פרעה (בראשית מז ח-ט) "כמה ימי שני חיך" - מעט ורעים היו ימי שני חיי ולא השיגו את ימי שני חיי אבותי בימי מגוריהם", ומפרש הרמב"ן, כי יעקב אבינו נזרקה בו שיבה והיה נראה זקן מאד ופרעה תמה על זקנותו, ולכן שאל לו "כמה ימי שני חיך". וכן על הפסוק (בראשית לו א) 'וישב יעקב' דרשו חז"ל במדרש (בראשית רבה פד ג): הדא הוא דכתיב (איוב ג כו): "לא שְׁלוֹתִי וְלֹא שְׁקֻטִי וְלֹא נַחְתִּי וְיָבֵא רוּגְזִי". 'לא שְׁלוֹתִי' מעשו, 'ולא שְׁקֻטִי' מלבן, 'ולא נַחְתִּי' מדינה, 'ויבוא רוּגְזִי' בא עלי רוּגְזוֹ של יוסף.

אם כן, מהי כוונת שאלת התנא דבי אליהו: "מפני מה זכה יעקב אבינו לחיים שלא בצער?!", והתנב"א עצמו תמה היאך הפך יעקב אבינו את סאת יסוריו וצרותיו ואת חייו שהיו מלאים צער ויגון, לחיים שלא בצער. וביאר שעל זה מתרץ המדרש "מפני שהיה יושב בבית המדרש מקטנותו ועד זקנותו, והיה בקי במקרא ובמשנה וכו'", שבכח התורה שהיה לו ליעקב אבינו ע"ה, קיים בעצמו (תהלים קיט צב) 'לולי תורתך שעשועי, אז אבדתי בעניי', וכאשר ישב והגה בתורה, הסיח דעתו מכל העולם ומכל היסורים, ונתקיים בו הכתוב (תהלים יט ט) 'פקודי ה' ישרים משמחי לב', שפירושו, כי בדרך הטבע - לבו של האדם נשבר ונדכה מכל אשר עובר עליו בחייו, ורק בכח התורה לשמח את לבו באמת.

התורה - משוש חיינו של האדם

ביסוד זה גם ספד מרן הראשון לציון שליט"א לאביו מרן זצ"ל, על גודל כח השפעת לימוד התורה וההיבקות בה, עם דברי הגמרא (ברכות ע"א) על רבי יוחנן ששיכל עשרה בנים, ובפסירתם עמד

בגבורה נפשית שאין למעלה ממנה והיה מנחם ומחזק את חבריו בעצם של בנו הקטן, "דין גרמא דעשיראה ביר". כוחות נפש עצומים לעמוד בניסיון כזה, ולנחם אחרים.

אולם, עם כל כח סבלו זה, כיון שנפטר ריש לקיש שעמו למד בחברותא, ולא מצא תלמיד ותיק כמותו, שידע להתפלל אתו בתורה, מבואר בגמרא (בבא מציעא פד ע"ב) שלא היה מסוגל לעמוד בשבירו זה, והיה הולך וקורע בגדיו וקורא: "היכן אתה בר לקישא? היכן אתה בר לקישא?" עד ששף דעתו. ומסבירה הגמרא, כי ריש לקיש היה מקשה לו עשרים וארבעה קושיות בכל סוגיא וסוגיא, ורבי יוחנן היה מתרץ, והסוגיא היתה מתרווחת, ועכשיו בפטירתו של ריש לקיש, הרגיש רבי יוחנן שחייו ניטלו ממנו, כי חסר לו תורה, ולכן בקשו עליו רחמים ונח נפשיה דרבי יוחנן, והיו קוראים עליו בני דורו: 'אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה - שאהב רבי יוחנן את התורה - בוז יבזו לו'.

אותו רבי יוחנן, שאת הכאב הגדול של פטירת עשרה בנים בחייו, יכול היה לקבל בדומיה, אולם לאחר פטירת החברותא שלו, ריש לקיש, הוא לא שלט ברוחו, הוא לא מצא תנחומים ולא החזיק מעמד. כי כאשר אין לו לרבי יוחנן את לימוד התורה במדרגתו, אינו יכול לסבול יותר את צרותיו ויוצא מדעתו. חסרים לו הקושיות, אין ביורור לשמעתתא, על זה אין נחומים. וכמו שכתב הרמב"ם (פ"ו מהל' רוצח ה"א) "שחיי בעלי החכמה ומבקשיה בלי תלמוד תורה - כמיתה הם חשובים". ולכן בקשו עליו רחמים, ונפטר רבי יוחנן.

ובאמת הר"ן (נדרים מ ע"א, אם כי רוב הפוסקים לא הביאוהו להלכה) כתב שפעמים שמותר להתפלל על חולה שימות, והביא ראיה מדברי הגמרא (כתובות קד ע"א) ששפחתו של רבי ראתה אותו מצטער ומתייסר, וביקשה 'הי רצון שיכופו ויתגברו כוחות של מעלה על כוחות של מטה, וימות רבי', ואכן ניצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקודש. ונשאל הגאון מטשיבין, מדוע לא הביא הר"ן ראיה מדברי הגמרא במעשה דרבי יוחנן? ובשו"ת שבט הלוי (ח"ח סי' רנג) כתב שאין להביא ראיה מרבי יוחנן, שכן הוא היה גדול הדור, וכל התורה נתפרשה על ידו וניחא ליה בעצמו בכך ולא יחיה כשוטה ח"ו, ועל דרך שמוא בגמרא (תענית כג ע"א) שביקש חוני המעגל רחמים על עצמו שימות, כי 'או חברותא או מיתותא'. ואכן גם שמענו מרן הראש"ל שליט"א כי אלו היו מילותיו האחרונות של מרן זצ"ל: "אם יש לי יסורים כל כך גדולים ואיני יכול ללמוד תורה - למה לי חיים?!"

הגאון רבי חיים שמואלביץ זצ"ל ראש ישיבת מיר (שיחות מוסר, ח"א מאמר יט) העיר בדברי הגמרא, שלכאורה קשה למה לא ביקשו על רבי יוחנן רחמים ויבריא? אלא על כרחך, שלא היה בכך שום תועלת. בכדי להפיג את צערו של רבי יוחנן לא מצאו רבנן שום תרופה ועצה, כי אם היו רבנן מתפללים עליו שיבריא, לא היה רבי יוחנן סובל את העדר תלמידו ריש לקיש, והיה שוב שף דעתו של רבי יוחנן מתוך אותו הצער!

התורה עם התפילה יחדיו

אלא שבכל זאת, כדי לזכות לתורה, צריך גם תפילה, כמו שאמרו בגמרא (נדה ע ע"ב) שאחת מהשאלות ששאלו אנשי אלכסנדריא את רבי יהושע בן חנניה היא, "מה יעשה אדם ויחכם?", אמר להם: "ירבה בישיבה וימעט בסחורה". אמרו: "הרבה עשו כן ולא הועיל להם?!", אלא, אמר להם: "יבקשו רחמים ממי שהחכמה שלו, שנאמר (משלי ב ו) 'כי ה' יתן חכמה, מפיו דעת ותבונה'", ומסיימת הגמרא שלמדנו מדברי רבי יהושע שלהשגת חכמת התורה צריך גם את עצם ההשתדלות בעסק התורה וגם את כח התפילה, וזה בלי זה אינו מספיק. והסביר החזון איש (קובץ אגרות חזו"א, ח"א אגרת ב, ח"ג אגרת קכא), ששתי הדברים תלויים זה בזה: שעל ידי יגיעת האדם בתורה, לבו נפתח באופן שיוכל להתפלל בכוונה, ובזכות התפילה האדם עולה למדרגה גבוהה יותר של לימוד התורה.

לכן נלמד תורה ונתפלל לה' שנצליח, ולא רק בהרהור בלב בלבד, אלא עם כל הלב והנשמה, ואז נזכה לחיים טובים ומאושרים.

